

УДК 371.5.017:502–053.6:[911]

Є.В. Копилець, м. Полтава

ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Автор аналізує досвід класифікації екологічно спрямованих уроків географії в контексті ціннісного навчання та пропонує власну класифікацію уроків географії, яка відповідає поетапному процесу формування екологічних ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: класифікація уроків географії, виховання екологічних ціннісних орієнтацій школярів.

Розвиток вітчизняної педагогічної науки упродовж останніх десятиліть ознаменувався її стрімкою аксіологізацією. Зокрема, О. Сухомлинська постулювала ціннісний підхід найпріоритетнішою виховною проблемою і наголосила: на часі перехід до ціннісного навчання, яке насамперед формуватиме світогляд, що оперує ціннісними категоріями [10]. За І. Зязюном, питання розвитку ціннісної свідомості учнів є основним для української освіти [3, с. 378]. Це необхідно враховувати і під час розробки теорії та методики екологічного виховання учнів у процесі вивчення шкільних дисциплін.

Вищезазначене повною мірою стосується екологічного виховання під час вивчення географії. Відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти, одним із завдань вивчення географії як складової освітньої галузі “Природознавство” є формування в учнів ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію людини і природи, уміння екологічно виражено взаємодіяти з довкіллям. Цим завданням актуалізується увага до поняття екологічних ціннісних орієнтацій, яке впроваджене понад чверть століття тому працями А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної та інших дослідників і донині не втратило значущості.

Виховання екологічних ціннісних орієнтацій під час вивчення географії в школі потребує послідовного опанування ціннісного змісту навчального матеріалу на уроках різних типів. У сучасній вітчизняній методиці навчання географії уроки зазвичай класифікують за основною дидактичною метою, яка, у свою чергу,

обумовлює організацію пізнавальної діяльності учнів [4; 7]. Однак така класифікація відбиває спрямованість процесу навчання на формування знань, умінь і навичок; при розгляді навчання у ціннісному контексті вона втрачає оптимальність. До того ж, фахівцями констатовано “неспроможність, недосконалість, неуніверсальність” [1, с. 129] традиційних класифікацій уроків, застарілість пріоритетів у визначенні провідного типологічного критерію; з іншого боку, зауважується, що універсальна класифікація уроків неможлива в принципі [8].

Мета статті – проаналізувати досвід класифікації екологічно спрямованих уроків географії у контексті ціннісного навчання та запропонувати власний варіант класифікації уроків географії, яка б відповідала поетапному процесу формування екологічних ціннісних орієнтацій.

Перші спроби виробити специфічний підхід до класифікації екологічно зорієнтованих уроків були здійснені ще на початку цілеспрямованої екологізації освіти і донині значною мірою зберігають актуальність. Так, у 1980 р. С. Глазачов, С. Петров та В. Сериков сформулювали низку відповідних вихідних положень, найвагомішими з яких, на нашу думку, є такі: екологічне виховання потребує особливого типу уроку, який буде відповідним за цілями і засобами; зміст уроку має корелювати із системою ціннісних орієнтацій учнів; у діяльності на уроці повинні застосовуватися, а відповідно, і освоюватися світоглядні ідеї; особистісно прийняті ідеї слід реалізовувати у практичних життєвих ситуаціях; вибір рівня і типу екологічно зорієнтованих уроків має співвідноситися із рівнями вихованості учнів та організації їх діяльності.

Вищезазвані дослідники розглядали типи уроку, виділені за дидактичною метою та способом проведення, крізь призму додаткових параметрів: можливого рівня екологічності (екологічні елементи у засобах; екологічні елементи в цілях; монографічний екологічний урок), нестандартності уроку (стандартний; нестандартний) та його оструктуреності (поліструктурний, прикладом якого є комбінований урок; моноструктурний). У підсумку було виділено 10 типологічно значущих варіантів екологічно зорієнтованих уроків.

До стандартних уроків С. Глазачов, С. Петров та В. Сериков віднесли 2 поліструктурних (комбінований урок з

екологічними елементами у засобах і комбінований монографічний екологічно зорієнтований урок) та 5 моноструктурних уроків (з екологічними елементами в цілях – урок-лабораторна / практична робота, повторювально-узагальнювальний урок, урок-контрольна робота; монографічні екологічно зорієнтовані – урок-лекція та урок-екскурсія). Серед нестандартних були виділені 3 моноструктурні монографічні екологічно зорієнтовані уроки: урок-проблемна дискусія, проблемний драматизований урок, урок-творча робота (дослідницька чи проектувальна).

Підвищенню рівнів учнівських вихованості і активності відповідає наростання вираженості параметрів, за якими побудовано авторську класифікацію уроків, – нестандартності, моноструктурності та екологічної монографічності. Відповідно, нижчим рівням відповідають комбінований урок з екологічними елементами у засобах, урок-лекція та урок-контрольна робота, вищим рівням – урок-творча робота. Окремі типи уроків (скажімо, повторювально-узагальнювальний, урок-екскурсія) дозволяють організовувати діяльність учнів на будь-якому рівні – нижчому, середньому чи вищому. Науковці також окреслили перспективи врахування запропонованої типології уроків під час планування шкільних курсів географії та біології з огляду на зміст тогочасної шкільної програми і запропонували алгоритм обрання типу екологічно зорієнтованого уроку у процесі планування [2].

Попри беззаперечну продуктивність, в охарактеризованому доробку волгоградських фахівців з позицій сьогодення проглядаються і виразно слабкі місця. Сформульовані С. Глазачовим, С. Петровим та В. Сериковим вимоги до системи екологічно зорієнтованих уроків (зокрема, такі: система уроків має являти собою послідовну комбінацію занять різних типів; для неї необхідна динамічна структура, яка в ідеалі відповідає логіці розвитку екологічної спрямованості) не були втілені самими авторами. Показово, що для вивчення початкового курсу географії, який, за сучасними даними, припадає на сенситивний для екологічного виховання вік, автори запропонували лише комбінований урок з екологічними елементами у засобах і повторювально-узагальнювальний урок. Окрім характерної для тогочасних досліджень недооцінки як сприятливості молодшого та

середнього підліткового віку, так і потенціалу початкового курсу географії для екологічного виховання, це зумовлено і неврахуванням етапності формування ціннісних орієнтацій, узагальнених ціннісних механізмів, які тоді ще також не були виділені науковцями.

Незабаром усталена номенклатура уроків доповнилася широким спектром нестандартних уроків, які вирізняються з-поміж традиційних типів насамперед своєрідністю форм та прийомів. Утім, це не призвело до появи загальної якісно нової класифікації. Коментуючи спробу Н. Волкової певним чином класифікувати нестандартні уроки, О. Вишневський зі зрозумілим скепсисом запитує: “Чи є цей перелік взагалі типологією?” [1, с. 129]; Ю. Мальований вважає, що в назвах нестандартних уроків відображаються тільки зовнішні ознаки того чи іншого навчального заняття, кожне з яких можливо розглядати у рамках уже існуючих класифікацій [8]. Дійсно, нестандартні уроки, у тому числі і на екологізованому географічному матеріалі, здебільшого спрямовувалися на поживлення пізнавального інтересу учнів і ще не знаменували переходу до ціннісного навчання.

Зростання популярності технологічного підходу в освіті, який стали застосовувати не лише до вивчення шкільних предметів, а й до виховання у процесі опанування змісту навчальних програм, певною мірою вплинуло і на підходи до класифікації уроків. Продемонструємо це на прикладі пропонованого В. Ніколіною діалогічного ціннісного циклу – особистісно зорієнтованої технології навчання географії, яка поетапно прилучає учнів до реалізації цінностей переживання, ставлення і творчості.

Діалогічний ціннісний цикл розгортається на матеріалі теми, що об’єднує кілька уроків. На першому його етапі, пов’язаному насамперед із цінностями переживання, відбуваються накопичення матеріалу для діалогу, розвиток інтересу до проблеми і формування відповідної мотивації, подолання психологічних бар’єрів та оволодіння умінням вести діалог. Другий етап, на якому домінують цінності ставлення, характеризується інтенсивною взаємодією учнів у ході семінарів, рольових ігор, дискусій тощо. У процесі діалогічного спілкування між собою, з учителем, із підручником підлітки

осмислюють окреслену проблему і пропонують шляхи її вирішення. На заключному, рефлексивному етапі актуалізуються цінності творчості: учні виконують різноманітні творчі і практичні роботи [9].

Проблема класифікації уроків, які об'єднуються у діалогічний ціннісний цикл, імпліцитно актуалізується самим технологічним процесом, адже він визначає логіку побудови вивчення теми, взаємне співвідношення низки форм, технологій більш низького рангу, прийомів упродовж вивчення теми, а отже, передбачає певну послідовність використання уроків різних типів. Наголосимо також, що у наведеному прикладі виховне наповнення вивчення географії уже не вторинно слідує за змістом передбаченого програмою матеріалу, швидше, логіка освоєння певних цінностей визначає логіку вивчення теми; отже, власне дидактична мета відступає на другий план. Тож природно було б, якби науковцем зрештою було порушене питання типології уроків, спрямованих на опанування цінностей. Однак В. Ніколіна оминула його, досліджуючи формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до природи у процесі вивчення географії і під час узагальнення досвіду розробки особистісно зорієнтованих технологій навчання географії.

Працюючи над проблемою виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків у процесі вивчення загальної географії, ми пересвідчилися у необхідності сполучної ланки між моделлю структурування курсу загальної географії за логікою опанування екологічного ціннісного сенсу навчального матеріалу і окремими педагогічними технологіями. Цією ланкою стала робоча класифікація уроків, націлених на виховання екологічних ціннісних орієнтацій, в основу якої ми поклали відповідність типів уроків узагальненим етапам формування ціннісних орієнтацій. Вона обумовлює добір педагогічних технологій і засобів, окреслюючи їх специфічні завдання на уроках кожного типу [6]. Гадаємо, що цією класифікацією продуктивно користуватися і стосовно виховання екологічних ціннісних орієнтацій школярів у процесі вивчення інших географічних курсів.

Стисло викладемо позиції фахівців щодо етапів формування ціннісних орієнтацій. А. Кир'яковою теоретично обґрунтовано

узагальнений механізм формування ціннісної орієнтації “пошук – оцінка – вибір – проєкція”. Елемент пошуку забезпечує пізнавальне освоєння особистістю цінності-об’єкта, її сутнісних рис. Функція елемента оцінки полягає у виробленні певного ставлення до об’єкта; якщо воно негативне чи амбівалентне (додамо: очевидно, і якщо байдуже), процес формування ціннісної орієнтації переривається, якщо ж позитивне, то ставлення до цінності виявляється і закріплюється наступним елементом вибору. Сутність елемента проєкції – у співвіднесенні зовнішнього об’єкта з власним станом і, як результат, побудові перспективи власного майбутнього. Н. Григор’єва та Л. Разбегаєва суміщують виділені А. Кир’яковою елементи механізму із трьома послідовними етапами процесу формування ціннісної орієнтації: інформативно-пошуковим, оцінювальним і прогностичним. Вони вважають, що на інформативно-пошуковому етапі найбільше навантаження несе елемент пошуку, на оцінювальному – оцінка й вибір, на прогностичному – проєкція. Схема формування ціннісного ставлення, запропонована В. Ніколіною, попри обстоювання дослідницею первинності афективного освоєння цінності, загалом також відповідає об’єктованому А. Кир’яковою та її послідовниками механізму формування ціннісної орієнтації, якщо відмовитися від їх акценту на когнітивному характері елемента пошуку. Отже, в загальних рисах позиції науковців щодо педагогічної інтерпретації механізму та етапів формування ціннісних орієнтацій є суголосними [5].

З огляду на вищезазначене, встановлюючи відповідність типів уроків узагальненим етапам формування ціннісних орієнтацій, вважаємо за доцільне виділити наступні типи занять:

- *урок пред’явлення (урок-презентація)*. Це урок, спрямований на пред’явлення цінностей (у нашому випадку – суб’єктних цінностей природи) вихованцям, ознайомлення з ними. Прикладами занять з загальної географії, які виправдано будувати як уроки-презентації, є урок вивчення унікальних форм рельєфу, урок, присвячений використанню вод людиною;
- *урок визначення*. Заняття цього типу спрямовується на різнобічну характеристику ціннісного потенціалу об’єкта, який вивчається, щоб у підсумку вихованці могли компетентно зайняти власну позицію стосовно його

- значущості. У 6 класі так доцільно будувати урок вивчення вулканізму, аналіз проектів перетворення клімату;
- *урок рефлексії* – урок, на якому через самопізнання та усвідомлення переживань відбувається особистісне осягнення вихованцями цінностей, закріплення особистісного сенсу попередньо засвоєної аксіологічної інформації. Прикладом уроків рефлексії у курсі загальної географії можуть бути заняття з тем “Охорона біосфери”, “Населення і навколишнє середовище”.

Ми усвідомлюємо, що наведена номенклатура уроків географії, спрямованих на виховання екологічних ціннісних орієнтацій школярів, не вичерпує ні бажаної, ані можливої їх різноманітності. Проте, вона враховує насамперед можливість реалізації у широкій освітній практиці. Саме тому до неї не включено занять, на яких відбувається безпосередня екологічно доцільна взаємодія з довкіллям: попри їх безсумнівну першорядну значущість для виховання екологічних ціннісних орієнтацій, реалії чинної навчальної програми з географії змушують організовувати відповідну діяльність не на уроках, а в рамках тих чи інших форм позаурочної роботи з предмета.

Таким чином, класифікацію уроків географії, спрямованих на виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків, яка відповідає поетапному процесу формування екологічних ціннісних орієнтацій, можливо представити як три основні типи уроків: уроки пред’явлення, визначення та рефлексії. Можна виділяти і їх підтипи, що вирізняються за специфікою організації діяльності суб’єктів навчально-виховного процесу. Існують також ціннісно спрямовані аналоги комбінованого уроку, які поєднують риси занять кількох типів.

Співвіднесення пропонованої класифікації уроків з моделлю виховання екологічних ціннісних орієнтацій школярів у процесі вивчення того чи іншого шкільного географічного курсу дає змогу зробити висновок щодо відносної значущості уроків різних типів (а отже, і технологій та засобів навчання) при вивченні окремих частин (розділів) курсу. На інформативно-пошуковому етапі формування екологічних ціннісних орієнтацій (ланка “пошук”) основу навчально-виховного процесу складуть уроки пред’явлення, на оціночному етапі (ланки “оцінка” та “вибір”) домінуючу роль відіграватимуть уроки визначення, сутність

прогностичного етапу (ланка “проекція”) найбільше відбивають уроки рефлексії. Втім, застерігаємо від надто прямолінійної екстраполяції “курс – тема – тип уроку – технології та засоби навчання”: оскільки формування ціннісних орієнтацій є циклічним і не може мати чітко фіксованих меж, вона загрожує надмірною схематизацією, а відтак і спрощеністю навчально-виховного процесу.

Наведена вище робоча класифікація уроків загальної географії, спрямованих на виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків, успішно використовувалася в 6 школах м. Полтави та Полтавського району Полтавської області під час керованого нами регіонального педагогічного експерименту, науково-методичне відстеження якого здійснювалося Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського (2006-2008 рр.), апробувалася на III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Шкільна географічна освіта: інформаційно-комунікаційні технології у навчально-виховному процесі” (Інститут педагогіки АПН України, м. Київ, 2007 р.) та була побіжно представлена у низці публікацій.

Перспективи подальших досліджень в означеному напрямку вбачаємо насамперед у розгляді стандартизованої структури уроків географії, спрямованих на виховання екологічних ціннісних орієнтацій школярів (раніше акцент на технологічному наповненні уроків дещо знижував увагу до цього аспекту), у більш детальній теоретико-методичній розробці підтипів таких уроків та співвіднесенні їх із усталеними дидактичними класифікаціями.

Література:

1. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : [навч. посіб.] / О. І. Вишневський. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
2. Глазачев С.Н. Экологическое воспитание учащихся на уроке / С. Н. Глазачев, С. Е. Петров, В. В. Сериков // Проблемы урока в свете комплексного подхода к обучению и воспитанию школьников. – Волгоград, 1980. – С. 16-41.
3. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – К. - Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – 688 с.
4. Кобернік С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : навч.-метод. посібник / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко, О. Я. Скуратович; за ред. С. Г. Коберніка. – К. : Навчальна книга, 2005. – 319 с.

5. Копилець Є.В. Механізм формування ціннісних орієнтацій особистості: сучасні педагогічні інтерпретації / Є. В. Копилець // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Сипченка. – Слов'янськ : СДПУ, 2009. – Вип. XLVII. – С. 187-192.
6. Копилець Є.В. Особливості використання комп'ютерних технологій та мультимедійних засобів навчання на уроках географії різних типів у контексті ціннісного підходу до екологічного виховання / Є. В. Копилець // Шкільна географічна освіта: інформаційно-комунікаційні технології у навчально-виховному процесі. – К. : ДНВП “Картографія”, 2008. – С. 103-106.
7. Корнеєв В.П. Урок географії: загальні вимоги, типи і структура / В. П. Корнеєв // Географія та основи економіки в школі. – 2007. – № 3. – С. 2-5.
8. Мальований Ю.І. Урок / Ю. І. Мальований // Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 946-947.
9. Николина В.В. Педагогические технологии в географическом образовании / В. В. Николина // География. – 1998. – № 46. – С. 14.
10. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105-111.

Автор анализирует опыт классификации экологически направленных уроков географии в контексте ценностного обучения и предлагает собственную классификацию уроков географии, соответствующую поэтапному процессу формирования экологических ценностных ориентаций.

Ключевые слова: *классификация уроков географии, воспитание экологических ценностных ориентаций школьников.*

The author analyzes the experience of the classification of Geography lessons that focus on ecological upbringing and offers its own classification of Geography lessons, corresponding to a gradual process of formation of ecological value orientations.

Key words: *classification of Geography lessons, upbringing of ecological value orientations.*